

تحلیل فقهی و حقوقی تقلب در تراکنش های آنلاین

علی اکبر ایزدی فرد^۱، سید مصباح الهدی جبارزاده^۲، محمد مهدی زارعی^۳

چکیده

تحولات شتابان فناوری اطلاعات و گسترش تجارت الکترونیک، سؤال‌های بنیادینی را در باب مشروعیت و صحت معاملات دیجیتال پیش روی فقه و حقوق قرار داده است. پژوهش حاضر با هدف بررسی فقهی و حقوقی مسئله صحت یا فساد تقلب در تراکنش‌های آنلاین انجام شده است؛ سؤال محوری تحقیق این است آیا در تراکنش‌های آنلاین معامله صحیح است یا صحیح نمی‌باشد؟ این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد اجتهادی و با اتکاء به منابع فقهی شیعه و مبانی حقوق مدنی از جمله قوانین تجارت الکترونیک و جرایم رایانه‌ای، به کار گرفته شده است. تجزیه و تحلیل نشان می‌دهد که از حیث اصل، آموزه‌های فقهی مانند حرمت غش، قاعده لا ضرر و قاعده غرر، بر معامله آنلاین نیز جاری‌اند؛ بنابراین، خود قالب دیجیتال مانع مشروعیت معامله نیست؛ اما تحقق صحت معامله دیجیتال مشروط به فراهم‌بودن شفافیت اطلاعات، امکان احراز هویت طرفین، قابلیت اثبات و اعتبار ادله الکترونیکی و تضمین قبض و تسلیم یا معادل آن‌ها در فضای مجازی است. در صورت فقدان این شرایط و وقوع تقلب مانند غش، تدلیس و دستکاری اطلاعات، معامله ممکن است باطل یا مشمول خیار و مسئولیت ضمانی و کیفری باشد. نتیجه این پژوهش بر ضرورت بازنگری فقهی-حقوقی، تدوین قواعد تطبیقی برای احراز ادله الکترونیکی و تعیین حدود مسئولیت پلتفرم‌ها تأکید دارد تا سلامت و مشروعیت معاملات آنلاین، تضمین شود.

کلیدواژه‌ها:

تقلب، تراکنش آنلاین، عدالت و صداقت، تجارت دیجیتال، فقه اسلامی.

۱۵

دوره ۴، شماره ۳، پیاپی ۱۵
پاییز ۱۴۰۴

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۷-۳-۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۲۵-۹-۱۴۰۴

صص: ۸۱-۶۵

شابا چاپی: ۲۳۲۲-۵۵۹۹

رتبه علمی

ب

پژوهشی صحت گواهی‌دار
JOURNALS.MSRT.IR

۱. استاد گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

۲. دانشجوی دکتری گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران.

۳. دانشیار گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

(نویسنده مسئول) رایانامه: m.Zarei@umz.ac.ir

مقدمه و بیان مسأله

در دنیای امروز، فناوری اطلاعات و ارتباطات به سرعت در حال تحول است و اینترنت به بستر اصلی مبادلات اقتصادی تبدیل شده است. تراکنش های آنلاین که شامل خرید کالا، ارائه خدمات و انتقال وجه می شوند، به یکی از اجزای حیاتی اقتصادی نوین بدل گشته اند. این تغییر ساختاری موجب شده تا روندهای سنتی و فیزیکی تجارت به دنیای دیجیتال منتقل شود. اما با این تحول، چالش های جدیدی مانند افزایش ریسک های مربوط به امنیت، حریم خصوصی و تقلب نیز به وجود آمده است. تراکنش های آنلاین به دلیل سرعت، سهولت و دسترسی گسترده، امروزه بخش عمده ای از فعالیت های اقتصادی افراد و شرکت ها را تشکیل می دهد. از این رو، هرگونه تقلب در این فضا می تواند به خسارات مالی قابل توجه، کاهش اعتماد عمومی و تضعیف ساختار اقتصادی منجر شود. علاوه بر جنبه های اقتصادی، پیامدهای اجتماعی تقلب، مانند ایجاد بی اعتمادی در سیستم های پرداخت و تجارت الکترونیک، می تواند در طولانی مدت، باعث کاهش تعاملات اجتماعی و افزایش نگرانی های حقوقی شود. از دیدگاه فقه اسلامی، معاملات باید بر مبنای صداقت، عدالت و رعایت حقوق طرفین انجام شوند. در حالی که بسیاری از روش های تقلب در معاملات سنتی قابل شناسایی و پیشگیری هستند، اما فضای دیجیتال، امکان سوء استفاده و پنهان کاری را تسهیل کرده است. به بیان دیگر، در معاملات سنتی، حضور فیزیکی طرفین، مشاهده عینی کالا و ارتباط مستقیم، امکان کشف فریب و تدلیس را برای طرفین افزایش می دهد و عرف حقوقی و فقهی به روشنی راه حل هایی برای آن دارد؛ اما در معاملات دیجیتال، ناشناس بودن طرفین، داده محور بودن تعامل و قابلیت بالای پنهان کاری یا جعل اطلاعات، موجب بروز اشکال های پیچیده تری از تقلب شده است که هم در موضوع شناسی و هم در استنباط احکام، نیازمند اجتهاد جدید و تبیین قواعد متناسب با بستر فضای مجازی است. از این رو، تفاوت در ماهیت فضای تعامل، موجب ضرورت پرداختن به این مسأله به صورت مستقل شده است. مسئله اصلی این پژوهش، اجرای احکام فقهی در مواجهه با تقلب در تراکنش های آنلاین است. به بیان دقیق تر، از منظر فقهی، آیا در تراکنش های آنلاین، معامله صحیح است یا صحیح نمی باشد؟ این پژوهش از نظر روش شناسی، توصیفی-تحلیلی است و در بخش هایی، از روش اجتهادی فقهی نیز بهره می برد.

۱. پیشینه تحقیق

مطالعاتی به مسأله تقلب در تراکنش های دیجیتال، پرداخته اند. در ادامه به طور خلاصه به بررسی ۳ منبع از مهم ترین مقالات موجود در این زمینه اشاره می شود و در پایان، جنبه نوآوری تحقیق پیش رو، بیان می گردد.

۱. صادقی، ر. (۱۳۹۶)، ماهیت فقهی تقلب در ضمانت نامه های بانکی با رویکرد رویه قضایی: این مقاله به بررسی ابعاد فقهی تقلب در ضمانت نامه های بانکی پرداخته و با تحلیل رویه قضایی، مفاهیم اصلی نظیر غش و تدلیس در معاملات دیجیتال را مورد ارزیابی قرار می دهد، نویسنده با استناد به منابع فقهی و احادیث نبوی، نقش فقهی و اخلاقی صداقت در معاملات را برجسته کرده است.

۲. حسینی، م. (۱۳۹۷)، ماهیت و مالیت ارزش های دیجیتال از منظر فقه مقارن: در این پژوهش، مفاهیم مالکیت و مشروعیت ارزش های دیجیتال از دیدگاه فقه مقارن مورد بررسی قرار گرفته است. تحلیل های ارائه شده، ابعاد فقهی مالکیت و تعامل آن با فناوری های نوین را روشن می کند و به نقد چالش های نوظهور در فضای دیجیتال می پردازد.

۳. فتاحی، ن. (۱۳۹۸)، مسئولیت مدنی ناشی از اشتباه و تقلب در پرداخت های الکترونیکی: این پایان نامه به بررسی مسئولیت های مدنی در مواجهه با اشتباهات و تقلب های رخ داده در پرداخت های الکترونیکی پرداخته است. نویسنده در این اثر،

تحلیل نمونه های واقعی و مستند سازی موارد تقلب، چارچوب های حقوقی مرتبط به جبران خسارت و ابطال معاملات فریبکارانه را ارائه می دهد.

نوآوری این پژوهش در پیوند میان اصول فقهی و دنیای مدرن دیجیتال، ارائه تحلیل تطبیقی دقیق بین نظام های فکری مختلف و پیشنهاد راهکارهای عملی جهت مقابله با تقلب در تراکنش های آنلاین نه تنها به ارتقای مبانی نظری در این حوزه می انجامد، بلکه می تواند به عنوان مرجعی کاربردی برای قانون گذاران و مراجع تقلید در جهت تنظیم چارچوب های قانونی و شرعی نوین، محسوب شود.

۲. مفهوم شناسی

۲-۱- **تقلب:** لغت «تقلب» از ریشه «قلب» مشتق شده و در فرهنگ لغت به معنی «فریب دادن»، «گمراه کردن» و «تغییر نادرست واقعیت» تعبیر می شود. (عمید، ۱۳۹۰: ۳۳۴؛ محمدی، ۱۳۹۸: ۸) در اصطلاح حقوقی، تقلب به معنای انجام عملی است که در آن فرد یا نهادی به قصد سوء استفاده از اعتماد طرف مقابل، اطلاعات نادرست ارائه داده یا واقعیت را دستکاری می کند تا به نفع خود منفعتی کسب کند. (اردبیلی، ۱۴۰۰: ۱۵۷/۲) این پدیده معمولاً شامل طیفی از کلمات است که معنای فریبکاری، تدلیس (پنهان کردن عیوب یا اطلاعات منفی) و دستکاری حقایق را می رساند. از منظر فقه اسلامی، تقلب موضوعی است که در آن «غش» و «تدلیس» به عنوان محرک اصلی مطرح می شوند. (فرجی، ۱۳۸۶: ۴۱؛ قمی، ۱۴۱۳: ۴۶۳؛ شیخ طوسی، ۱۳۸۷: ۹۵؛ مقصدی، ۱۳۹۴: ۹۲) حدیث مشهور «مَنْ غَشَّ فَلَيْسَ مِنْنا» (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۴۴/۲) نشانگر اهمیت صداقت در معاملات است.

۲-۲- **تراکنش آنلاین:** واژه «تراکنش» به معنای «تبادلات، معاملات و انتقالات» است و «آنلاین» به معنای «آنلاینی، متصل به شبکه اینترنت». (مانیان، ۱۴۰۲: ۹؛ دادخواه، ۱۳۹۳: ۲۰) بنابراین، تراکنش آنلاین به معنای هرگونه معامله مالی یا انتقال وجه است که به وسیله سیستم های دیجیتال و شبکه اینترنت انجام می شود. (رضایی و کریمی، ۱۴۰۰: ۱۷) در اصطلاح حقوقی، تراکنش آنلاین شامل خرید کالا، پرداخت خدمات، انتقال وجه و حتی معاملات در حوزه ارزهای دیجیتال می شود.

۳. اقسام و مصادیق انجام تقلب در تراکنش های آنلاین

۳-۱- **اقسام تقلب در تراکنش های آنلاین:** تقلب در تراکنش های آنلاین به شکل های مختلفی می تواند رخ دهد که به آن ها اشاره می شود: الف- کلاهبرداری آنلاین: کلاهبرداری آنلاین زمانی رخ می دهد که فرد یا گروهی از افراد با استفاده از اطلاعات جعلی یا روش های فریبنده، مبالغی از دیگران سرقت کنند. این نوع کلاهبرداری می تواند شامل فروش کالاهای غیرواقعی، جعل هویت برای دسترسی به اطلاعات بانکی یا کارت های اعتباری، یا ایجاد صفحات فیشینگ برای سرقت اطلاعات حساس باشد. کلاهبرداری اینترنتی در قوانین ایران تحت عنوان جرم کلاهبرداری شناخته می شود. طبق ماده ۱ قانون مجازات اسلامی، کلاهبرداری به معنای فریب و فریبکاری برای کسب مال یا منافع غیرمشروع است که از طریق استفاده از ابزارهای آنلاین مانند وبسایت ها یا ایمیل ها صورت می گیرد. ب- فیشینگ: فیشینگ نوعی تقلب اینترنتی است که در آن فرد کلاهبردار به طور غیرقانونی سعی در دسترسی به اطلاعات حساس مانند شماره کارت بانکی، رمز عبور و اطلاعات مالی کاربران دارد. این عمل معمولاً از طریق ارسال ایمیل های جعلی، صفحات وب تقلبی و درخواست های اطلاعات شخصی انجام می شود. جرم فیشینگ تحت عنوان «دسترسی غیرمجاز به سیستم های رایانه ای» طبق قانون جرایم رایانه ای ایران در نظر گرفته می شود. این جرم شامل افرادی می شود که با هدف سرقت اطلاعات کاربران، اقدام به ایجاد صفحات جعلی یا ارسال ایمیل های فریبنده می کنند. ج- پرداخت های جعلی: در این نوع تقلب، فرد کلاهبردار با استفاده از روش هایی مانند جعل کارت های اعتباری، سرقت اطلاعات

حساب بانکی، یا استفاده از کارت های سرقتی، اقدام به انجام تراکنش های مالی جعلی می کند. طبق ماده ۶ قانون مبارزه با پولشویی، هرگونه فعالیت اقتصادی که شامل استفاده از اطلاعات جعلی یا انجام تراکنش های مالی غیرمجاز باشد، مشمول مجازات های شدید است. همچنین، از آنجا که این نوع تقلب باعث زیان اقتصادی به اشخاص یا مؤسسات می شود، دادگاه می تواند مسئولیت های کیفری و مدنی را برای متهمان در نظر بگیرد. - دست کاری در اطلاعات تراکنش ها: دست کاری در اطلاعات تراکنش های آنلاین نیز یکی از اشکال تقلب است که در آن، فرد کلاهبردار با دستکاری در داده ها یا تغییر در نتایج تراکنش ها، مبالغ غیرقانونی را به حساب خود منتقل می کند. این نوع تقلب معمولاً در سیستم های پرداخت آنلاین و در تعاملات میان فروشندگان و خریداران اتفاق می افتد. این نوع تقلب ممکن است به عنوان جرم دست کاری در داده ها یا سوءاستفاده از سیستم های رایانه ای شناخته شود. طبق ماده ۷ قانون جرایم رایانه ای، دست کاری در اطلاعات رایانه ای می تواند به مجازات هایی مانند حبس و جریمه های مالی منجر شود.

۳-۲- مصادیق تقلب از منظر فقهی: برخی از مصادیق بارز تقلب در فقه اسلامی عبارتند از: الف- فروش کالای معیوب بدون اطلاع مشتری: یکی از واضح ترین مصادیق تقلب در معاملات، فروش کالای معیوب یا خراب بدون اطلاع مشتری است. طبق اصول فقهی، هر نوع فریب در معاملات، حتی اگر طرفین در ابتدا از آن آگاه نباشند، حرام است. (علامه حلی، ۱۳۴۷: ۱۲۶/۵) به طور خاص، اگر فروشنده کالای معیوب را به عنوان کالای سالم به مشتری بفروشد، این عمل در نظر فقهاء تقلب و حرام است. (خویی، ۱۴۱۰: ۳۸/۲) لذا اگر فروشنده به مشتری اطلاعات نادرستی ارائه دهد و مشتری فریب بخورد، این معامله باطل است و فروشنده مسئول خسارت های وارد شده به مشتری است و در صورتی که فروشنده عیب کالای خود را پنهان کند و مشتری فریب بخورد، طبق نظر فقهای شیعه، مشتری می تواند قرارداد را فسخ کند و خسارت خود را دریافت نماید. (خویی، ۱۴۱۷: ۳۰۱/۱) ب- کلاهبرداری اینترنتی: کلاهبرداری اینترنتی یکی از مصادیق جدید تقلب در دنیای دیجیتال است که به شدت در فقه اسلامی مورد نکوهش قرار می گیرد. این نوع تقلب معمولاً شامل فریب افراد از طریق اینترنت به منظور اخاذی پول یا اطلاعات خصوصی است. به عنوان مثال، فردی ممکن است با استفاده از اطلاعات جعلی، افراد را به خرید کالا یا خدماتی که وجود ندارند، ترغیب کند. در فقه شیعه، کلاهبرداری به عنوان نوعی تقلب شناخته می شود که نه تنها موجب ضرر به فرد می شود بلکه بر اساس اصول اسلامی، چنین اعمالی با گناه و ظلم همراه است (نجفی، ۱۴۰۴: ۱۱۳/۲۲) و لذا اگر فردی از طریق اینترنت، اطلاعات نادرستی به دیگری بدهد یا او را فریب دهد، این عمل حرام و قابل پیگیری می باشد. ج- سوءاستفاده از اطلاعات شخصی: سوءاستفاده از اطلاعات شخصی افراد، به ویژه در دنیای دیجیتال، یکی از مصادیق بسیار مهم تقلب است که به نقض حریم خصوصی افراد و استفاده از اطلاعات شخصی آنان بدون اجازه مربوط می شود. این کار می تواند شامل دزدی هویت، جعل اطلاعات، یا استفاده از داده های شخصی برای اهداف مالی یا تجاری بدون اطلاع صاحبان آن باشد. در اسلام، حریم خصوصی افراد بسیار محترم است و هرگونه سوءاستفاده از اطلاعات شخصی، بدون رضایت صاحبان آن، حرام است. (نقیبی، ۱۳۸۹: ۱۲) همچنین، استفاده از اطلاعات برای فریب یا کلاهبرداری نیز باطل و حرام است. (دعמוש العالمی، ۱۳۹۲: ۶۲/۱) بنابراین، اگر فردی به طور غیرمجاز از اطلاعات شخصی دیگران استفاده کند، بر اساس فقه اسلامی، این عمل گناه بزرگ است و فرد مرتکب باید جوابگو باشد. - دست کاری در نتایج و اطلاعات دیجیتال: دست کاری در اطلاعات دیجیتال، مانند تغییر در نتایج جستجو، دست کاری در رتبه بندی ها یا تغییر در داده ها برای فریب دادن دیگران، یکی از مصادیق تقلب در دنیای دیجیتال است. این عمل می تواند در تجارت الکترونیک، رسانه های اجتماعی، یا سایر سیستم های آنلاین رخ دهد. تقلب در داده ها و اطلاعات، حتی اگر

در فضای دیجیتال باشد، به‌عنوان فریب و ظلم محسوب می‌شود. طبق اصول فقهی اسلامی، چنین اقداماتی حرام است و موجب ضرر به جامعه و دیگران می‌شود. لذا اگر فردی در فضای دیجیتال به‌طور عمدی نتایج را دست‌کاری کند یا اطلاعات نادرستی را منتشر کند، این عمل نه تنها از نظر شرعی، حرام است بلکه بر اساس قوانین حقوقی نیز قابل پیگیری است. ه- استفاده از ابزارهای دیجیتال برای فریب و تقلب: در دنیای دیجیتال، استفاده از ابزارهایی مانند نرم‌افزارهای تقلبی، هک یا روش‌های دیگر برای فریب افراد و انجام معاملات غیرقانونی، یکی دیگر از مصادیق تقلب است. به‌عنوان مثال، استفاده از نرم‌افزارهای تقلبی در بازی‌ها یا در محیط‌های تجاری آنلاین. استفاده از چنین ابزارهایی برای فریب و تقلب، مانند استفاده از نرم‌افزارهای هک یا ابزارهای تقلب در بازی‌ها، در فقه شیعه حرام است. (نخجوانی، ۱۳۸۳: ۳۴؛ صادقی، ۱۳۸۸: ۱۱۷) این عمل به‌طور مستقیم بر اساس اصول عدالت و صداقت، مغایر است لذا هرگونه فریب در استفاده از ابزارهای دیجیتال، به‌ویژه برای دستیابی به نفع غیره شروع، حرام و نادرست است. بنابراین، تقلب از منظر فقهی در تمامی ابعاد، اعم از معاملات فیزیکی یا دیجیتال، به شدت محکوم است. در فضای دیجیتال، مصادیق تقلب مانند فروش کالای معیوب، کلاهبرداری اینترنتی، سوءاستفاده از اطلاعات شخصی و دست‌کاری در اطلاعات، همه به‌طور مستقیم با اصول اسلامی چون صداقت، انصاف و عدالت مغایرت دارند و بر اساس احکام فقهی باید از آن‌ها پرهیز کرد.

۴. تفاوت تقلب در نقل و انتقال های مالی فیزیکی با تراکنش های آنلاین

۴-۱- تفاوت در نحوه وقوع و اجراء (از منظر ماهوی): در نقل و انتقال‌های فیزیکی، تقلب معمولاً در بستر حضور مستقیم و ملموس رخ می‌دهد. مثلاً در خرید و فروش حضوری، فروشنده ممکن است عیب کالا را پنهان کند (مانند فروش میوه فاسد با سالم)، یا پول تقلبی تحویل دهد. این نوع تقلب بر پایه قاعده «غش ممنوع» حرام است، (خوبی، ۱۴۱۰: ۸/۲) اما به دلیل حضور فیزیکی، امکان بررسی مستقیم (مانند لمس کالا یا شمارش پول) وجود دارد. عقل سلیم، حکم می‌کند که در چنین معاملاتی، مسئولیت بررسی بر عهده خریدار است، مگر آنکه غش عمدی، ثابت شود. اما در مقابل، در تراکنش‌های آنلاین (مانند پرداخت از طریق اپلیکیشن‌های بانکی یا سایت‌های تجارت الکترونیک)، تقلب در فضای مجازی و غیرملموس رخ می‌دهد. مثلاً هکرها ممکن است هویت جعلی بسازند، کالای تقلبی را تبلیغ کنند (بدون امکان بررسی فیزیکی)، یا تراکنش را با ابزارهای دیجیتال دستکاری کنند (مانند فیشینگ یا جعل رسید). این نوع تقلب پیچیده‌تر است، زیرا بر پایه فناوری‌های نوین استوار است که در عصر نزول قرآن و سنت وجود نداشت. با استنباط از قاعده «لا ضرر»، (محقق داماد، ۱۴۰۶: ۱۳۱/۱) می‌توان گفت که تقلب آنلاین، به دلیل عدم حضور فیزیکی و سرعت بالا (تراکنش در ثانیه‌ها)، ضرر بیشتری به بار می‌آورد و حرمت آن شدیدتر است. بنابراین، تقلب فیزیکی بیشتر به «غش ظاهری» (قابل مشاهده) مربوط است، در حالی که تقلب آنلاین به «غش پنهان و سیستمی» (مانند الگوریتم‌های جعلی) گرایش دارد. این تفاوت، بر اساس قاعده «دفع ضرر محتمل»، نیاز به احتیاط بیشتر در معاملات آنلاین را ایجاب می‌کند.

۴-۲- تفاوت در شنا سایی هویت و اثبات تقلب (از منظر اثباتی): در نقل و انتقال‌های فیزیکی، شنا سایی هویت طرفین آسان‌تر است، زیرا معامله اغلب در حضور شاهدان یا با اسناد فیزیکی (مانند قبض و رسید دستی) انجام می‌شود. تقلب در این حالت، با شواهد ملموس (مانند کالای معیوب یا پول جعلی) قابل اثبات است. از دیدگاه فقهی، اثبات آن بر پایه «بینه» (شاهد یا سند معتبر) استوار است که آیه شریفه «وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ؛ و هرگاه داد و ستد کنید، شاهد بگیرید» (بقره/۲۸۲) به آن اشاره می‌کند. اگر تقلب ثابت شود، معامله فسخ می‌گردد و غرامت (ارزش ضرر) واجب است اما در تراکنش‌های آنلاین، هویت می‌تواند

پنهان یا جعلی باشد (مانند استفاده از VPN یا حساب های ناشناس). در این فرض، اثبات تقلب دشوارتر است، زیرا شواهد دیجیتال (مانند لاگ های سرور یا بلاکچین) قابل دستکاری یا حذف هستند. این مسئله را می توان با استنباط از قاعده «حفظ نظام» (حفظ امنیت جامعه) تحلیل کرد. با این حال، به دلیل احتمال انکار (مانند هک شدن حساب)، حکم به حرمت چنین معاملاتی بدون تضمین امنیتی (مانند استفاده از پلتفرم های معتبر) داده می شود. تفاوت کلیدی این است که تقلب فیزیکی اغلب «قابل پیگیری محلی» است، در حالی که تقلب آنلاین «فرامرزی و ناشناخته» است، که این امر حرمت آن را به دلیل افزایش ضرر عمومی (مانند اختلال در اقتصاد دیجیتال)، تشدید می کند. بنابراین، در معاملات فیزیکی، اثبات تقلب بر پایه عرف سنتی است، اما در آنلاین، نیاز به اجتهاد جدید برای پذیرش شواهد دیجیتال به عنوان «بینه شرعی» وجود دارد.

۵. مبانی و احکام تقلب در معاملات فیزیکی

۵-۱- مبانی فقهی تقلب در معاملات فیزیکی: مبانی حرمت تقلب، از منابع چهارگانه (ادله اربعه) استنباط می شود و بر پایه

اصول کلی مانند وجوب صداقت، حرمت ضرر زدن و لزوم حفظ نظام اقتصادی جامعه استوار است.

الف- قرآن کریم: ۱- آیه شریفه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ؛ ای کسانی که ایمان آورده اید، به پیمان ها (و قراردادهای) وفا کنید.» (مائده/۱) که بر وفای به عقود تأکید دارد و تقلب (غش یا تدلیس) به عنوان فریب عمدی در معامله (مانند پنهان کردن عیب کالا یا اظهار صفات کاذب)، مصداق بارز نقض عهد محسوب می شود، زیرا معامله را از عدالت و رضایت واقعی خارج کرده، منجر به ضرر طرف مقابل می گردد و مخالف با روح آیه است که ایفای کامل و صادقانه عقود را امر می کند، بنابراین حرمت آن از این آیه استنباط می شود و معامله را فسخ پذیر یا باطل می سازد.

۲- آیه «وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ؛ وای بر کم فروشان» (مطففین/۱) که این آیه، هشدار صریح بر کم فروشان را اعلام می کند و مصادیق تقلب، مانند کم گذاشتن وزن یا کیفیت در معاملات فیزیکی (مانند فروش میوه با ترازوی دستکاری شده) را محکوم می نماید.

۳- آیه ۱۸۸ سوره بقره «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ» که خوردن مال مردم به باطل (مانند تقلب در معامله) را حرام می داند. این آیه مبنای حرمت غش در معاملات فیزیکی است، (انصاری، ۱۴۱۵: ۲۱۵) زیرا تقلب منجر به تصرف نامشروع در مال دیگری می شود.

ب- روایات: ۱- حدیث نبوی: «مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا؛ کسی که ما را فریب دهد، از ما نیست.» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۴۴/۷۱) این

حدیث، مبنای اصلی حرمت غش است و در معاملات فیزیکی، مانند فروش کالای معیوب بدون اطلاع، اعمال می شود.

۲- حدیث امام صادق (ع) که فرمود: «لا یحل لمسلم أن یغش مسلماً؛ برای مسلمان حلال نیست که برادر مسلمانش را فریب دهد.» (نوری، ۱۴۰۸: ۲۹۸/۱۳) این روایت، تقلب را در معاملات حضوری (مانند مبادله طلا یا زمین) حرام می شمارد. زیرا غش به معنای فریب عمدی است که مخالف با اصل اخوت اسلامی و امانت در معاملات است که این حدیث آن را مطلقاً تحریم کرده و معامله را از عدالت خارج می سازد.

۳- حدیث «لا ضرر و لا ضرار فی الاسلام» (عاملی، ۱۴۰۹: ۲۶/۱۴) که از آن فهمیده می شود تقلب فیزیکی، ضرر به طرف مقابل وارد می کند، لذا حرام است. زیرا این عمل (مانند پنهان کردن عیب کالا در معامله حضوری) مستقیماً ضرر مالی (مانند پرداخت قیمت بیشتر برای کالای نامرغوب) یا معنوی (مانند از دست رفتن اعتماد) به طرف مقابل وارد می کند که این ضرر، نامشروع و مخالف روح اسلام است.

ج- اجماع: فقهای شیعه و سنی بر حرمت تقلب اجماع دارند. (انصاری، ۱۴۱۵: ۲۷۵/۱) این اجماع، تقلب در معاملات فیزیکی را به عنوان عملی مخالف با عدالت اجتماعی، محکوم می‌کند و آن را مصداق فساد اقتصادی می‌داند.

د- عقل: عقل سلیم حکم می‌کند که تقلب، مخالف با امانت و عدالت است و منجر به اختلال در نظام معاملات می‌شود. در فقه، عقل به عنوان منبع مستقل، تقلب را حرام می‌شمارد، زیرا ضرر آن (مانند از دست رفتن اعتماد در بازارهای سنتی) واضح است. مثلاً در بیع فیزیکی، اگر فروشنده عیب کالا را پنهان کند، عقل حکم به فسخ معامله می‌دهد. این مبانی، تقلب را در معاملات فیزیکی (که اغلب با حضور مستقیم و بررسی ملموس همراه است) حرام می‌دانند، اما تأکید می‌کنند که مسئولیت بررسی اولیه بر عهده خریدار است.

۲-۵- احکام فقهی تقلب در معاملات فیزیکی: احکام تقلب، بر پایه استنباط از مبانی شرعی، شامل حرمت عمل، پیامدهای معاملاتی و مسئولیت‌های شرعی است. در فقه، معاملات فیزیکی مانند بیع، صلح، هبه و اجاره، اگر با تقلب همراه باشند، احکام خاصی دارند.

الف- حرمت تقلب: تقلب در هر شکلی حرام است و مرتکب آن گناهکار محسوب می‌شود. (حلی، ۱۴۱۱: ۲۰۵) اگر تقلب عمدی باشد (مانند جعل سند مالکیت در فروش زمین)، علاوه بر حرمت و مسئولیت مدنی، ممکن است تعزیر (مجازات شرعی)، واجب شود. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۳: ۱۸)

ب- انواع تقلب در معاملات فیزیکی: ۱- غش در کالا یا خدمات: پنهان کردن عیب (مانند فروش حیوان بیمار بدون اطلاع یا میوه فاسد زیر لایه سالم). که در اینصورت معامله قابل فسخ است و مشتری دارای خیار عیب می‌باشد. (نجفی، ۱۴۰۴: ۲۳۶/۲۳)
۲- غش در قیمت یا مقدار: کم گذاشتن وزن، جعل پول (مانند تحویل سکه تقلبی در مبادله فیزیکی). که حرام است و منجر به غبن (ضرر) می‌شود، که خیار غبن (حق فسخ) را ایجاد می‌کند. (شهید ثانی، ۱۴۱۳: ۲۰۳/۳) ۳- غش در هویت یا تعهد: جعل هویت فروشنده یا عدم ایفای تعهد (مانند فروش کالایی که مالک آن نیست). که بر اساس قاعده «العقود تابعه للقصود»، معامله باطل است. (مکارم شیرازی، ۱۳۹۴: ۳۷۰/۲) ۴- تقلب در اسناد: جعل قبض یا رسید فیزیکی که مصداق سرقت یا خیانت در امانت می‌باشد و وجوب رد مال و غرامت را ایجاب می‌کند.

ج- پیامدهای معاملاتی: ۱- بطلان یا فسخ معامله: اگر تقلب اساسی باشد (مانند غش در عین معامله)، معامله باطل است و اگر جزئی باشد، خیار (حق فسخ) برای متضرر ایجاد می‌شود. (حلی، ۱۳۹۲: ۲۴۷/۱) ۲- وجوب غرامت: متقلب باید ضرر را جبران کند (ارزش مال از دست رفته یا تفاوت قیمت). این بر پایه قاعده «من ألتف مال الغير فهو ضامن؛ کسی که مال دیگری را تلف کند، ضامن است.» (شیخ طوسی، ۱۳۸۷: ۶۰/۳) است. ۳- حکم در صورت عدم اطلاع: اگر فروشنده از عیب بی‌اطلاع باشد، معامله صحیح است، اما اگر بعداً کشف شود، خیار عیب اعمال می‌شود. اما اگر عمدی باشد، حرمت مضاعف است. (انصاری، ۱۴۱۵: ۳۳۶/۵) ۴- احکام خاص در معاملات فیزیکی: در بیع حضوری، تأکید بر «مجلس واحد» (حضور همزمان) است، که تقلب را دشوارتر می‌کند، اما اگر رخ دهد، شاهدان (بینه) برای اثبات آن ضروری است. (خمینی، ۱۳۷۹: ۵۵۱/۱)

بنابراین، مبانی فقهی تقلب در معاملات فیزیکی، بر حرمت غش و وجوب صداقت تأکید دارند و احکام آن، معامله را در صورت تقلب، باطل یا قابل فسخ می‌سازد. این احکام، برای حفظ عدالت اقتصادی و اعتماد اجتماعی وضع شده‌اند و مسلمانان را به احتیاط در معاملات حضوری (مانند بررسی کالا و استفاده از شاهدان) دعوت می‌کنند.

۶. مبانی، خصوصیات و احکام تقلب در تراکنش‌های آنلاین

۱-۶- فقه اسلامی: تقلب در فقه اسلامی به عنوان عملی حرام و خلاف اصول اخلاقی و اجتماعی در نظر گرفته می شود. این عمل معمولاً به معنای فریب دادن دیگران، پنهان کردن حقیقت یا به دست آوردن نفع غیر مشروع است. به بیان دیگر، در فقه اسلامی، تقلب به طور کلی در موارد زیر حرام است:

الف- در تجارت: تقلب در وزن، اندازه، کیفیت کالا یا پنهان کردن عیب های آن حرام است زیرا این عمل نه تنها ضرر اقتصادی به مصرف کننده می زند، بلکه بر اساس اصول اسلامی، موجب فریب و ظلم به دیگران می شود. (هاشمی، ۱۴۳۲: ۷۷) در این زمینه، فقهاء تأکید دارند که فروشنده باید اطلاعات صحیح و واقعی در مورد کالای خود را به مشتری بدهد. (حسن زاده و دیزجی، ۱۳۹۹: ۸) در فقه شیعه و سنی، تقلب در خرید و فروش کالا، مانند فروش کالای معیوب بدون اطلاع به مشتری، یا دست کاری در وزن و قیمت، محکوم است. این نوع تقلب به دلیل نقض حقوق مشتری و ایجاد ظلم، حرام است. (دادفر و سیفی، ۱۳۹۹: ۲۲) در تحریر الوسیله امام خمینی آمده است که هر نوع تقلب در معامله حرام است و حتی اگر طرفین معامله از این تقلب آگاه نباشند، این عمل ظلم محسوب می شود. (خمینی، ۱۳۷۹: ۵۳۰/۱) در المغنی ابن قدامه نیز ذکر شده که هر نوع فریب در تجارت، مانند دروغ گفتن درباره کیفیت یا قیمت کالا، نه تنها حرام است بلکه موجب باطل شدن معامله می شود. (ابن قدامه، ۱۴۰۳: ۸۰/۴) ب- در تحصیل و امتحانات: تقلب در امتحانات و آزمون های تحصیلی نیز حرام است. این عمل علاوه بر فریب دادن دیگران، باعث از بین رفتن عدالت در نمره دهی و ارزیابی توانمندی ها می شود. (بنی اسدی و باقری نژاد یزدی، ۱۴۰۲: ۱۱) طبق نظر فقهی امام خمینی، تقلب در امتحانات به عنوان گناهی بزرگ شناخته می شود و موجب از بین رفتن اعتبار فرد می گردد. (خمینی، ۱۳۹۲: ۴۶/۲) در فقه اهل سنت نیز تقلب در امتحانات نه تنها به عنوان فریب بلکه موجب از بین رفتن برکت علم و دانش تلقی می شود. (حسینی، ۱۳۹۰: ۵۳۹) ج- در روابط شخصی: هرگونه فریب یا دروغ گویی در روابط خانوادگی و اجتماعی نیز عملی مذموم است. این عمل می تواند باعث آسیب به روابط و ایجاد بی اعتمادی میان افراد شود. بنابراین، تقلب به طور کلی در اسلام به دلیل آنکه موجب فریب، ظلم و بی عدالتی می شود، حرام است. در شریعت اسلام برای جلوگیری از این رفتار ناپسند، همواره بر صداقت، انصاف و شفافیت در تعاملات، تأکید شده است.

۲-۶- تحلیل و بررسی نظرات فقهای شیعه درباره تقلب در تراکنش های آنلاین

تحلیل نظرات فقهای شیعه در مورد تقلب در فضای آنلاین یک موضوع نوظهور است که با توجه به پیچیدگی ها و تغییرات سریع در تکنولوژی های روز، به طور مستقیم در متون فقهی قدیم، مورد بررسی قرار نگرفته است. اما با توجه به اصول کلی فقه اسلامی، می توان نظرات فقهای شیعه را در این زمینه با توجه به شواهد و شرایط موجود به طور تطبیقی مورد بررسی قرار داد.

۱-۲-۶- تقلب در فضای دیجیتال و اصول فقهی: در فقه شیعه، تقلب به طور کلی به معنای فریب و دست کاری در اطلاعات یا اختلال در حقیقت محسوب می شود. (قدیر و کاظمی، ۱۴۰۰: ۶؛ مطهری، ۱۳۶۴: ۲۱۲؛ مغنیه، ۱۴۲۱: ۳۹۵/۲) این اصول از نظر فقهی در همه شرایط قابل اجرا هستند، چه در دنیای فیزیکی و چه در دنیای دیجیتال. به طور خاص، می توان این اصول را در فضای دیجیتال به این صورت، بررسی کرد: الف- فریب و دست کاری در اطلاعات دیجیتال: یکی از رایج ترین انواع تقلب در فضای دیجیتال، فریب در اطلاعات است. به عنوان مثال، دست کاری در داده ها، ویرایش یا تغییر نتایج جستجو، یا پنهان کردن اطلاعات حقیقت نما می تواند به عنوان تقلب در نظر گرفته شود. این نوع تقلب با اصول اسلامی چون صداقت، عدالت و شفافیت منافات دارد. فقهای شیعه در خصوص دست کاری در اطلاعات و داده ها از منظر فقهی تأکید دارند که اگر این اقدامات باعث فریب و ظلم به دیگران شود، حرام است. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۳: ۱۸) از این رو، دست کاری در اطلاعات به طور عمدی،

حتی در فضای دیجیتال، با توجه به اصل «لا ضرر» (ضرر به دیگران حرام است) و «لا غش» (فرب، حرام است)، می‌تواند حکم حرام را داشته باشد. ب- تقلب در خرید و فروش آنلاین: در فضای دیجیتال، یکی از رایج‌ترین شکل‌های تقلب، فرب در فروش کالاهای آنلاین است. به‌عنوان مثال، فروش کالاهای تقلبی یا معیوب بدون اطلاع به خریدار، دست‌کاری در قیمت‌ها و اطلاعات محصولات و... این عمل در فقه شیعه به‌طور قطع حرام است، زیرا نه تنها موجب ظلم به مصرف‌کنندگان می‌شود بلکه به اعتماد عمومی نیز آسیب می‌زند. فقهای شیعه بر اساس اصول فقهی نظیر «الغش حرام» (تقلب، حرام است)، این نوع رفتارها را در فضای دیجیتال، منع کرده‌اند. (خویی، ۱۴۱۷: ۳۰۲/۱؛ عاملی، ۱۳۹۱: ۹۹/۸؛ شهیدثانی، ۱۴۱۳: ۱۲۹/۳؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۱۱۲/۲۲) در فقه شیعه، هرگونه فرب در معاملات و تجارت آنلاین به‌طور خاص مورد نکوهش قرار گرفته است. (دادفر و سیفی، ۱۳۹۹: ۱۷)

۲-۲-۶- نظرات فقهای معاصر درباره تقلب در فضای دیجیتال: بیشتر فقهای معاصر شیعه به‌ویژه در زمینه‌های جدید مثل فضای مجازی و دیجیتال، نظر خود را با توجه به اصول کلی فقه اسلامی، مطرح کرده‌اند. برخی از نظرات به‌طور خاص در این زمینه به این شرح می‌باشد: الف- آیت‌الله سیستانی در زمینه تقلب در فضای دیجیتال، همانند تقلب در فضای فیزیکی، آن را حرام می‌داند. ایشان در پاسخ به سؤالاتی مشابه در خصوص تجارت آنلاین و دست‌کاری در اطلاعات اینترنتی، تاکید دارند که هرگونه فرب، حتی در فضای دیجیتال، مخالف شریعت است و می‌تواند موجب فسخ معامله شود. (سیستانی، Sistani.org) اولاً: ایشان تقلب دیجیتال را مصداق غش و تدلیس می‌داند که در فقه شیعه صریحاً حرام است و فرقی نمی‌کند فرب در قالب کالا باشد یا اطلاعات. ثانیاً: ایشان تأکید می‌کند که احکام معاملات آنلاین طبق عمومات شریعت بر معاملات فیزیکی جاری است، زیرا ملاک حقیقت معامله و انصاف است، نه ابزار آن. و ثالثاً: از منظر تکلیف، این نوع فرب، موجب تحقق اختیار فسخ برای متضرر (خیار غرر یا خیار تغلیس) می‌شود و متقلب ضامن جبران خسارت و انفساخ عقد است. ب- آیت‌الله خامنه‌ای نیز به‌طور کلی هرگونه فرب در معاملات و معاملات دیجیتال را حرام می‌داند و تاکید دارند که تقلب در فضای مجازی و دیجیتال نه تنها از نظر فقهی حرام است، بلکه می‌تواند منجر به فساد در جامعه شود. ایشان در پاسخ به مسائل مشابه به مشکلات فضای مجازی اشاره کرده و تاکید دارند که باید از تکنولوژی برای رسیدن به اهداف اخلاقی و انسانی استفاده شود. (خامنه‌ای، Khamenei.ir) ایشان با اتکا به قاعده «غش در تجارت حرام است» تأکید می‌کنند که هرگونه فرب در فضای مجازی به حکم همان «غش» و «تدلیس» در معاملات سنتی، حرام شرعی است؛ این حکم نه فقط حکم فردی که بر اساس حفظ حق الناس صادر شده، بلکه مصالح عمومی (مصلحت جامعه) را نیز در نظر دارد و با اصل «سد الذرائع» (بستن راه‌های مفسده‌آفرین) همسو است. در نگاه ایشان فساد ناشی از تقلب دیجیتال به تضعیف اعتماد عمومی و امنیت اقتصادی منجر می‌شود؛ لذا از منظر مقاصد شریعت، هم حفظ مالیت و هم حفظ نظم اجتماعی ایجاب می‌کند تا فناوری در خدمت اهداف اخلاقی و انسانی قرار گیرد و نه سوء استفاده و مرتکبان چنین جرمی در فقه شیعه ضامن ضرر وارده و مشمول خیار فسخ و ضمان شرعی خواهند بود. ج- آیت‌الله مکارم شیرازی در چندین فتوا تاکید کرده‌اند که هرگونه تقلب در فضای آنلاین و دیجیتال از جمله در خرید و فروش اینترنتی حرام است. ایشان از تبعات اخلاقی و اجتماعی تقلب در فضای دیجیتال هشدار داده و بر لزوم برخورد با چنین رفتارهایی تاکید کرده‌اند. (مکارم شیرازی، Makarem.ir) ایشان نیز، غش در معاملات دیجیتال را مصداق واضح تدلیس می‌داند که بر اساس قاعده «لا غش فی التجاره» حرام است و با تحقق غرر موجب بطلان عقد و حق خیار فسخ برای متضرر می‌شود.

ایشان هشدار می دهند که استمرار این نوع فریب، فساد اقتصادی و اجتماعی گسترده ایجاد می کند و ضامن جبران خسارت (ضمان شرعی و مدنی) بر عهده متقلب خواهد بود.

۳-۲-۶- چالش ها و مسائل مرتبط با تقلب دیجیتال: در فضای دیجیتال، چالش های خاصی وجود دارد که فقهای شیعه ممکن است در برخورد با آن ها نظر خاصی داشته باشند، که به برخی از آن ها اشاره می شود: الف- کمبود نظارت در فضای مجازی: یکی از چالش ها در فضای دیجیتال این است که بسیاری از فعالیت ها و رفتارها در دنیای آنلاین نظارت دقیق و فوری ندارند. این امر می تواند به طور غیرمستقیم به تقلب و فریب در فضای مجازی دامن بزند. فقهای شیعه بر این باورند که مسئولیت فردی در مقابل تقلب همچنان وجود دارد و انسان ها باید در هر شرایطی از تقلب و فریب خودداری کنند. (شهبازی نیا و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۲) ب- دست کاری در اطلاعات و تخریب اعتماد عمومی: فقهاء بر این نکته تاکید دارند که دست کاری در اطلاعات، حتی در دنیای دیجیتال، نه تنها به ضرر فرد، بلکه به طور کلی به اعتماد عمومی آسیب می زند. (علیدوست، ۱۳۸۸: ۱۲۷) به همین دلیل، تقلب در فضای دیجیتال که موجب ایجاد بی اعتمادی در جامعه می شود، نیز حرام است. بنابراین آنچه می توان گفت این است که فقهای شیعه در خصوص تقلب در فضای دیجیتال، همانند فضای فیزیکی، بر اساس اصول اسلامی مانند صداقت، عدالت و شفافیت، تاکید دارند که تقلب در فضای دیجیتال حرام است. دست کاری در اطلاعات، فریب در معاملات آنلاین و تقلب در محتوای دیجیتال، نه تنها از نظر اخلاقی غیرمجاز است، بلکه بر اساس فقه شیعه، این اعمال در تضاد با اصول اساسی اسلام قرار دارند.

۴-۲-۶- آثار فقهی تقلب در تراکنش های آنلاین: الف- ارتکاب حرام شرعی: تقلب در تراکنش های آنلاین معمولاً به عنوان یک عمل حرام در فقه اسلامی تلقی می شود. این تخلف می تواند به طور خاص بر اصول شرعی مرتبط با معاملات و تجارت مانند موارد زیر تأثیرگذار باشد: ۱- دروغ گویی و فریب: در فقه اسلامی، فریب دادن دیگران به خصوص در معاملات، حرام است و ممکن است موجب ضمان (تعهد) مالی برای جبران خسارت شود. (دادفر و سیفی، ۱۳۹۹: ۵) به عنوان مثال، فروشنده ای در قصابی، گوشت کهنه و تغییر رنگ داده (در حال فساد) را با پاشیدن آب نمک و رنگ مصنوعی، طوری تزئین می کند که مشتری تصور کند گوشت تازه و سالم است. خریدار نیز بر اساس این ظاهر فریبنده، گوشت را می خرد و پس از مصرف، دچار مسمومیت غذایی می شود، در اینجا این عمل نه تنها حرام است بلکه موجب ضمان است. ۲- مخالفت با عدالت و انصاف: تقلب و کلاهبرداری در تراکنش های آنلاین باعث از بین رفتن عدالت و انصاف در معاملات می شود که به طور کلی در شریعت اسلامی منع شده است. مثلاً یک فروشگاه اینترنتی معتبرنما، با ایجاد یک وبسایت حرفه ای و استفاده از عکس های گوشی های اورجینال، اقدام به فروش گوشی های تقلبی (کپی با کیفیت پایین) به قیمت گوشی های اصلی می کند. مشتری پس از دریافت محصول متوجه می شود که گوشی عملکرد ضعیفی دارد و شماره IMEI آن در سایت سازنده، ثبت نشده است و گارانتی ارائه شده، جعلی است. این کار موجب از بین رفتن انصاف و صداقت در معاملات می شود. ۳- نقض حقوق دیگران: با انجام تقلب، حقوق دیگران ضایع می شود که بر اساس فقه اسلامی، هرگونه تصرف در مال دیگران بدون اجازه یا به طور ناعادلانه، حرام و ممنوع است. (اردبیلی، ۱۴۲۳: ۱۳۵) ب- تأثیر بر معاملات شرعی: تقلب در تراکنش های آنلاین می تواند باعث برهم زدن صحت معاملات شود، به ویژه در زمینه هایی مانند خرید و فروش کالاها، دیجیتال، خدمات آنلاین و تراکنش های مالی. در صورت وقوع تقلب، قراردادها ممکن است از نظر شرعی باطل یا مشروط شوند. ج- جبران خسارت: فقه اسلامی بر جبران خسارت در

صورت ضرر و زیان وارده به فرد یا جامعه تأکید دارد. (نجفی، ۱۴۰۴: ۱۶۶/۲۴) بنابراین، در صورت وقوع تقلب، فرد متقلب باید خسارت‌های مالی وارد شده به طرف مقابل را جبران کند.

۷. تفاوت های حکمی و مبنایی معاملات فیزیکی و تراکنش های آنلاین

۷-۱- تفاوت‌های مبنایی (منابع و استنباط فقهی): مبانی فقهی هر دو نوع معامله از منابع چهارگانه (ادله اربعه) استنباط

می‌شود، اما نحوه اعمال و استنباط آنها متفاوت است. در معاملات فیزیکی، مبانی مستقیم و سنتی هستند، در حالی که در تراکنش‌های آنلاین، نیاز به اجتهاد پویا (مانند قیاس به معاملات غایب یا استفاده از عقل برای مسائل فنی) وجود دارد.

الف- قرآن کریم: در معاملات فیزیکی، مبانی مستقیم مانند آیه «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» (مائده/۱) برای وفای به عقود حضوری، یا آیه «وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ» (بقره/۲۸۲) برای تأکید بر شاهد در معاملات ملموس، اعمال می‌شود و استنباط به آن ساده است، زیرا معاملات فیزیکی شبیه به عصر نزول هستند اما در تراکنش‌های آنلاین، همان آیات مبنا هستند، اما استنباط نیاز به تفسیر گسترده دارد. مثلاً آیه فوق برای معاملات مجازی، به معنای استفاده از «شاهد دیجیتال» (مانند لاگ‌های سیستم یا بلاکچین) تفسیر می‌شود.

ب- سنت: در معاملات فیزیکی، احادیث مستقیم مانند «الْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَفْتَرِقَا؛» دو طرف معامله تا وقتی جدا نشده‌اند، حق فسخ دارند.» (نوری، ۱۴۰۸: ۲۹۸/۱۳) برای بیع حضوری اعمال می‌شود. این مبنا بر «مجلس واحد» (حضور همزمان) تأکید دارد اما در تراکنش‌های آنلاین، روایات نیاز به قیاس دارند. مثلاً حدیث فوق به «مجلس مجازی» (مانند جلسه آنلاین یا تأیید دیجیتال) قیاس می‌شود. تفاوت مبنایی این دو در این است که سنت در معاملات فیزیکی، بطور مستقیم و در معاملات آنلاین، بطور غیرمستقیم نقش دارد و نیازمند اجتهاد جدید است.

ج- اجماع: در معاملات فیزیکی، اجماع فقهاء بر صحت بیع حضوری با شرایط سنتی است، (نجفی، ۱۴۰۴: ۲۶۰/۲۲) بدون نیاز به بحث زیاد اما در تراکنش‌های آنلاین، اجماع کمتر است و بیشتر به فتاوی معاصر (مانند شورای فقهی عربستان یا مجتهدان شیعه) وابسته است. تفاوت آن دو در این است که اجماع در معاملات فیزیکی، قطعی و تاریخی و در معاملات آنلاین، در حال شکل‌گیری و مشروط به امنیت فناوری می‌باشد.

د- عقل: در معاملات فیزیکی، عقل برای تأیید عدالت و امانت (مانند بررسی کالا با حواس) نقش کمکی دارد اما در تراکنش‌های آنلاین، عقل نقش محوری‌تری دارد، زیرا فناوری نوین (مانند الگوریتم‌ها) نیاز به استنباط عقلی دارد. مثلاً عقل حکم می‌کند که معاملات آنلاین اگر پرخطر باشند، غری محسوب شوند (قیاس به بیع غایب در فقه سنتی). نتیجه مبنایی اینکه مبانی در هر دو یکسان هستند، اما در معاملات فیزیکی، استنباط مستقیم و سنتی است، در حالی که در تراکنش‌های آنلاین، اجتهاد پویا (با قیاس و عقل) برای تطبیق با مسائل مستحدثه ضروری است. این تفاوت، معاملات آنلاین را بیشتر به «فقه المستحدثات» وابسته می‌کند.

۷-۲- تفاوت‌های حکمی (احکام شرعی و پیامدها): احکام فقهی هر دو نوع معامله بر پایه مبنایی فوق استوار است، اما

تفاوت‌ها در شرایط صحت، اختیارات، اثبات و حرمت‌های خاص نهفته است. معاملات فیزیکی اغلب ساده و مجاز هستند، اما تراکنش‌های آنلاین، مشروط به امنیت و عدم غرر می‌باشند.

الف- شرایط صحت معامله: در معاملات فیزیکی، نیاز به رضایت، مالکیت، عین معین (کالای ملموس) و مجلس واحد (حضور فیزیکی) است و حکم آن این است که اگر این شرایط موجود باشد، معامله صحیح و لازم‌الاجرا است. (انصاری، ۱۴۱۵:

۱۵/۶) اما در تراکنش های آنلاین، علاوه بر شرایط فوق، نیاز به امنیت دیجیتال (مانند رمزنگاری و تأیید هویت)، عدم غرر (پرخطری) و ایجاب و قبول مجازی (مانند کلیک تأیید) است. و حکم آن این است که اگر امنیت نباشد، معامله غرری است. تفاوت آن دو در این است که معامله فیزیکی بر پایه حضور و معامله آنلاین بر پایه اعتماد سیستمی، جریان دارد.

ب- **خيارات (حقوق فسخ):** در معاملات فیزیکی، خيارات سنتی مانند خيار مجلس (تا جدایی طرفین)، (امامی، ۱۳۴۰: ۴۳۲/۱) خيار عیب (برای عیب پنهان کالا) (نجفی، ۱۴۰۴: ۲۳۹/۲۳) و خيار غبن (ضرر قیمتی) (شهید اول، ۱۴۱۷: ۲۷۵/۳) اعمال می شود و اجرای آن به دلیل برر سی فیزیکی، آسان است اما در تراکنش های آنلاین، خيارات مشابه، اما با تفاوت هایی همراه است به عنوان نمونه، خيار رويت (دیدن کالا) ممکن است به «رويت دیجیتال» (عکس یا ویدیو) تبدیل شود و خيار تأخیر (تأخیر در پرداخت) در تراکنش های فوری دیجیتال متفاوت است و حکم آن این است که اگر کالا آنلاین فروخته شود و معیوب باشد، فسخ ممکن است، اما اثبات آن سخت تر است. تفاوت آن دو در این است که در معاملات فیزیکی، ملموس و سریع الفسخ و در معاملات آنلاین، وابسته به شواهد مجازی می باشد.

ج- **حرمت غش و تقلب:** در معاملات فیزیکی، غش (فريب) حرام است، اما به دلیل حضور، کمتر رخ می دهد و اثبات آن (با شاهد)، آسان تر است و معامله قابل فسخ و پرداخت غرامت، واجب می گردد اما در تراکنش های آنلاین، غش شدیدتر حرام است به دلیل پنهان کاری (مانند فیشینگ). تفاوت آن دو در این است که در معامله فیزیکی، فردی و محلی و در معامله آنلاین، سیستمی و فرامرزی با حرمت مضاعف است.

د- **اثبات و شواهد:** در معاملات فیزیکی، بر پایه بیّنه سنتی (شاهد یا سند فیزیکی) و قاعده «البینه علی المدعی» (نوری، ۱۴۰۸: ۳۶۸/۱۷) وجود دارد اما در تراکنش های آنلاین، نیاز به بیّنه دیجیتال (مانند داده های سرور یا کارشناسی فنی) می باشد. بنابراین، احکام در معاملات فیزیکی، ساده و مستقیم (صحیح اگر حضوری باشد)، اما در معاملات آنلاین، مشروط و پیچیده می باشند. این تفاوت، وجوب احتیاط بیشتر در معاملات آنلاین را ایجاب می کند.

۸. قوانین حقوقی ایران در مساله تقلب در تراکنش های آنلاین

۸-۱- **تقلب در حقوق و قوانین موضوعه:** تقلب در حقوق مدنی و حقوق تجارت، مطرح شده است. حقوق دانان معتقدند که تقلب می تواند موجب بطلان قراردادها، مجازات های قانونی و حتی خسارت به طرف مقابل شود. الف- **تقلب در قراردادها:** در حقوق مدنی، تقلب می تواند موجب بطلان قرارداد شود. اگر یکی از طرفین قرارداد در جریان عقد، دیگری را فریب دهد، قرارداد از نظر حقوقی قابل فسخ است. (کاشانی، ۱۳۵۲: ۹۹) به عنوان مثال، اگر در یک قرارداد خرید و فروش، یکی از طرفین، کالای معیوب را به عنوان کالای سالم به طرف دیگر بفروشد، قرارداد به دلیل تقلب باطل یا قابل فسخ است. طبق ماده ۲۱۹ قانون مدنی، قراردادهایی که بر اساس فریب و تقلب منعقد شده باشند، دارای آثار حقوقی نیستند و طرف فریب خورده حق فسخ قرارداد را دارد. زیرا صحت و لزوم عقد مشروط به رعایت اصول اساسی مانند قصد، رضا، و نبود فریب یا تدلیس است. از منظر فقه اسلامی نیز، رضا شرط صحت معامله است و هرگاه فریب و تقلب موجب سلب اراده واقعی یکی از طرفین شود، عقد از مشروعیت ساقط شده و متضرر شرعاً و قانوناً حق فسخ خواهد داشت. ب- **تقلب در تجارت و امور مالی:** در حقوق تجارت نیز تقلب دارای تبعات سنگینی است. اگر کسی در امور تجاری مانند اعلام اطلاعات نادرست به مشتری یا دست کاری در صورت های مالی دست بزند، علاوه بر فسخ قرارداد، ممکن است مشمول مجازات های کیفری نیز گردد. (کاوایی، ۱۳۸۶: ۲۴۰)

۲-۸- تبعات حقوقی تقلب در تراکنش‌های آنلاین: تقلب در تراکنش‌های آنلاین علاوه بر اینکه یک جرم کیفری است، ممکن است تبعات حقوقی قابل توجهی نیز به دنبال داشته باشد. الف- مجازات‌های کیفری: در بسیاری از کشورها، تقلب در تراکنش‌های آنلاین به عنوان یک جرم کیفری شناخته می‌شود. (اخوان فرد و کیخا فرزانه، ۱۳۹۲: ۱۴) در قوانین ایران، کلاهبرداری آنلاین و سایر اشکال تقلب در سیستم‌های رایانه‌ای، تحت پوشش قوانین مربوط به جرایم رایانه‌ای قرار دارند. مجازات‌ها می‌توانند شامل حبس، جریمه مالی، یا حتی ممنوعیت از دسترسی به سیستم‌های آنلاین باشد. طبق ماده ۲۶ قانون جرایم رایانه‌ای، دسترسی غیرمجاز به سیستم‌های رایانه‌ای و تقلب در تراکنش‌های آنلاین ممکن است به مجازات‌های حبس از ۹۱ روز تا ۵ سال و یا جریمه مالی منتهی شود. ب- فسخ قرارداد: اگر تراکنش آنلاین مبتنی بر تقلب باشد، قرارداد مربوطه می‌تواند از نظر حقوقی باطل یا فسخ شود. به عنوان مثال، در صورتی که فردی با استفاده از روش‌های فریبنده اقدام به خرید کالای تقلبی کند، فروشنده موظف به بازپرداخت وجه یا اصلاح معامله است. در حقوق ایران، طبق ماده ۲۱۹ قانون مدنی، قراردادهایی که بر اساس فریب و تقلب منعقد شده‌اند، قابل فسخ هستند و فرد فریب‌خورده می‌تواند درخواست بازگشت پول یا تغییر شرایط قرارداد را داشته باشد. ج- مسئولیت مدنی: در صورتی که تقلب در تراکنش‌های آنلاین موجب ضرر به فرد یا سازمانی شود، فرد متقلب ممکن است موظف به جبران خسارت‌های مالی و مادی باشد. این خسارت می‌تواند شامل هزینه‌های پرداختی، زیان ناشی از فقدان کالا یا خدمات و حتی آسیب به شهرت یا اعتبار طرف مقابل باشد. طبق قانون مسئولیت مدنی ایران، فردی که با تقلب یا فریب موجب ضرر به دیگری شود، موظف به جبران خسارت است. این جبران می‌تواند شامل بازپرداخت وجه، پرداخت خسارت‌های ناشی از تقلب و یا پرداخت جریمه‌های قانونی باشد.

۳-۸- حفاظت از حقوق مصرف‌کنندگان و پیشگیری از تقلب: برای جلوگیری از تقلب در تراکنش‌های آنلاین، برخی اقدامات حقوقی و فنی می‌توانند مؤثر باشند: الف- اعمال قوانین ضد فیشینگ و ضد کلاهبرداری: کشورها می‌توانند قوانینی برای مقابله با فیشینگ، کلاهبرداری و تقلب در فضای آنلاین وضع کنند. در ایران، قانون «جرایم رایانه‌ای» به‌طور خاص به این موضوع پرداخته و جریمه‌ها و مجازات‌های خاصی برای افرادی که اقدام به تقلب در فضای دیجیتال می‌کنند، در نظر گرفته است. ب- استانداردهای امنیتی تراکنش‌های آنلاین: سازمان‌ها و پلتفرم‌های آنلاین باید از استانداردهای امنیتی پیه شرفته برای جلوگیری از تقلب در تراکنش‌ها استفاده کنند. این استانداردها شامل رمزنگاری اطلاعات، استفاده از سیستم‌های احراز هویت دو مرحله‌ای، و به‌روزرسانی منظم نرم‌افزارهای امنیتی هستند. بنابراین، تقلب در تراکنش‌های آنلاین به‌طور گسترده از سوی قوانین کیفری و مدنی پیگیری می‌شود. کلاهبرداری اینترنتی، فیشینگ، پرداخت‌های جعلی، و دست‌کاری در اطلاعات از جمله مهم‌ترین اشکال تقلب در این حوزه هستند که می‌توانند تبعات حقوقی سنگینی به دنبال داشته باشند. در حقوق ایران، قوانین مربوط به جرایم رایانه‌ای و مسئولیت مدنی به‌طور خاص برای مقابله با این نوع تقلب‌ها طراحی شده‌اند.

۴-۸- آثار حقوقی تقلب در تراکنش‌های آنلاین: الف- پیگرد قانونی و مجازات: تقلب در تراکنش‌های آنلاین ممکن است منجر به پیگرد قضائی و مجازات‌های قانونی از جمله حبس، جریمه مالی یا رد مال شود. در اکثر کشورها، این نوع تخلفات به عنوان جرایم اقتصادی شناخته می‌شوند و مجازات‌های سنگینی برای مرتکبان آن‌ها در نظر گرفته شده است. ب- آسیب به اعتبار و شهرت: افرادی که به تقلب در تراکنش‌های آنلاین اقدام می‌کنند، ممکن است با مشکلاتی در زمینه اعتبار و شهرت روبه‌رو شوند. شرکت‌ها، کسب‌وکارها و حتی افراد به دلیل اتهام تقلب ممکن است به‌طور دائمی از بازارها یا پلتفرم‌های آنلاین محروم شوند. این آسیب به اعتبار ممکن است نه تنها فرد متقلب بلکه کسانی که در این تراکنش‌ها درگیر هستند را نیز تحت تأثیر

قرار دهد. ج- بطلان قراردادها و تعهدات: در صورتی که تقلب در یک قرارداد آنلاین صورت گیرد، ممکن است قرارداد باطل یا مشروط شود. این موضوع به معنای لغو تعهدات و ضرورت جبران خسارت است. در این موارد، افراد متقلب باید هزینه‌ها و زیان‌هایی که به طرف مقابل وارد کرده‌اند را پرداخت کنند. د- افزایش هزینه‌ها و تشدید نظارت: بروز تقلب در تراکنش‌های آنلاین می‌تواند باعث افزایش هزینه‌های نظارت و اجرای قوانین شود. برای جلوگیری از وقوع تقلب، نیاز به ایجاد سامانه‌های پیچیده‌تر و پرهزینه‌تر برای کنترل تراکنش‌ها و شناسایی تخلفات خواهد بود.

نتیجه‌گیری

بررسی‌های فوق نشان می‌دهد که تقلب در تراکنش‌های آنلاین، مصادیق مختلفی از محرمات فقهی و جرائم حقوقی را شامل می‌شود. در نتیجه: ۱- شفافیت اطلاعات و رعایت حقوق مشتریان الزامی است؛ در غیر این صورت، فروشنده از لحاظ فقهی ضامن و از لحاظ حقوقی، متخلف خواهد بود. ۲- هرگونه دستکاری در قیمت‌ها و دریافت مبالغ اضافی، از مصادیق ربا و کلاهبرداری است و باید با نظارت‌های مالی، کنترل شود. ۳- سرقت اطلاعات بانکی یا دسترسی غیرمجاز به حساب دیگران، شرعاً حرام و از نظر قانونی جرم است. ۴- رعایت قراردادها و تعهدات الزامی است و نقض آن بدون دلیل موجه، موجب ضمان شرعی و مسئولیت حقوقی خواهد شد. پیشنهادهای عملی برای قانون‌گذاری و پیشگیری از تقلب در تراکنش‌های آنلاین: الف- نظارت دقیق‌تر بر پلتفرم‌های فروش آنلاین برای جلوگیری از تقلب. ب- وضع قوانین سخت‌گیرانه‌تر برای جلوگیری از کلاهبرداری‌های اینترنتی. ج- آموزش کاربران درباره حقوق و مسئولیت‌هایشان در خرید و فروش آنلاین. د- افزایش امنیت سایبری برای مقابله با سرقت اطلاعات و سوءاستفاده‌های مالی با ایجاد ساز و کارهای نظارت شرعی و استفاده از فناوری‌های پیشرفته مانند هوش مصنوعی. ه- ایجاد سیستم‌های پرداخت اسلامی با همکاری میان کارشناسان فقهی، حقوقی و تکنولوژی برای طراحی سیستم‌هایی که احکام شرعی را رعایت کنند.

منابع

قرآن

۱. ابن قدامه، عبدالله بن احمد (۱۴۰۳ق). المغنی. بیروت: انتشارات دارالفکر.
۲. اخوان فرد، مسعود، محمد امین کیخا فرزانه، امین بدیع صنایع (۱۳۹۲). «مقایسه تقلب نسبت به قانون و حیل شرعیه در حقوق خصوصی»، پژوهش نامه حقوق اسلامی تهران. س ۱۴، ش ۲ (پیاپی ۳۸).
۳. اردبیلی، سیدعبدالکریم (۱۴۲۳ق). فقه القضاء. قم: نشر جامع المفید.
۴. اردبیلی، محمدعلی (۱۴۰۰). حقوق جزای عمومی. تهران: نشر میزان.
۵. السان، مصطفی (۱۳۹۱). حقوق تجارت الکترونیکی. تهران: سازمان سمت.
۶. امامی، حسین (۱۳۴۰). حقوق مدنی. تهران: انتشارات کتابفروشی اسلامی.
۷. انصاری، مرتضی (۱۴۱۵ق). مکاسب. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
۸. ایوبی، زهرا، مرتضی شهبازی نیا، محمد عیسائی، حسن بادینی (۱۳۹۸). «بررسی تطبیقی تخصیص خطر تراکنش غیرمجاز در بانکداری الکترونیک (نظام حقوقی ایران و آمریکا)»، پژوهش های حقوق تطبیقی. دوره ۲۳، شماره ۳، ۳۵-۶۸.
۹. بحرانی، یوسف بن احمد بن ابراهیم (۱۴۰۵ق). الحدائق الناضره فی أحكام العترة الطاهرة. قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۰. بنی اسدی، رضا، ملیحه باقری نژاد یزدی (۱۴۰۲). «تقلب در امتحانات نظام آموزشی از منظر فقه اسلامی»، دفتر مطالعات اندازه گیری و ارزشیابی آموزشی. سال ۱۳، شماره ۴۱، ۱۴۷-۱۶۹.
۱۱. حاجی زاده، محمدرضا (۱۴۰۲). «بررسی مبانی و قلمرو مسئولیت مدنی بانک ها در تراکنش های الکترونیکی و شیوه جبران خسارت آن در برابر مشتریان»، هشتمین کنفرانس ملی مطالعات مدیریت و اقتصاد در علوم انسانی، <https://civili.ca.comdoc/1797696>.
۱۲. حسن زاده دیزجی، عذرا، ناصر دلگشامهر (۱۳۹۹). «بررسی فقهی و حقوقی تقلب در اعتبارات اسنادی و تاثیر آن در تجارت بین الملل با مطالعه تطبیقی»، دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی سال سوم. شماره ۲۶، ۱۴۱-۱۵۰.
۱۳. حسینی، سید مجتبی (۱۳۹۰). رساله دانشجویی. قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها؛ دفتر نشر معارف.
۱۴. حلبی، عزالدین ابوالمکارم حمزه بن علی بن زهره (۱۳۹۲). غنیه النزوع الی علمی الاصول و الفروع. تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
۱۵. حلی، محمد بن منصور بن احمد (ابن ادریس) (۱۴۱۱ق). السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی. قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۱۶. خمایی زاده، فرهاد (۱۳۹۱). «شرایط، آثار و جایگاه قاعده تقلب نسبت به قانون در حقوق بین الملل خصوصی»، مجله حقوق خصوصی. دوره ۹، شماره ۲ (پیاپی ۲۱).
۱۷. خمینی، سید روح الله (۱۳۹۲). استفتائات امام خمینی. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۱۸. خمینی، سید روح الله (۱۳۷۹). تحریرالوسیله. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۱۹. خوبی، سید ابوالقاسم (۱۴۱۷ق). مصباح الفقاهه. قم: انتشارات مؤسسه انصاریان.
۲۰. خوبی، سید ابوالقاسم (۱۴۱۰ق). منهاج الصالحین. قم: انتشارات مدینه العلم.
۲۱. دادفر، مریم، فاطمه سیفی (۱۳۹۹). «غش در معامله از دیدگاه فقه»، فصلنامه علمی فقه و حقوق نوین. دوره ۱، شماره ۱.
۲۲. دهموش عاملی، علی (۱۳۹۲). دائرة المعارف اطلاعات و امنیت در آثار و متون اسلامی. تهران: انتشارات دانشگاه امام حسین (ع).
۲۳. دادخواه، جهانگیر (۱۳۹۳). واژه نامه تخصصی فناوری ارتباطات و اطلاعات. تهران: دیباگران.
۲۴. رضایی، علی، مریم کریمی (۱۴۰۰). «بررسی امنیت در تراکنش های آنلاین بانکی»، فصلنامه مطالعات بانکداری اسلامی. سال ۶، شماره ۱۳.

۲۵. رضوی، سید محسن (۱۳۹۷). بررسی فقهی حقوقی خیارات در قانون تجارت الکترونیکی. قم: رضوی اصل.
۲۶. شیخ طوسی، ابوجعفر (۱۳۸۷ق). المبسوط فی فقه الامامیه. تهران: المکتبه المرتضویه الحیاء آثار الجعفریه.
۲۷. شهبازی نیا، مرتضی، محمد عیسائی تفرشی، کوروش کاویانی، اسماعیل فرجی (۱۳۹۰). «عبور از شخصیت حقوقی شرکت در فرض تقلب شریک در حقوق ایران و انگلیس»، مجله حقوقی دادگستری. دوره ۷۵، سال سوم، شماره ۷۴، ۳۹-۹.
۲۸. شهید اول، محمد بن مکی (۱۴۱۷ق). الدرر السعیه فی فقه الامامیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۹. شهیدثانی، زین الدین بن نورالدین علی (۱۴۱۳ق). مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام. قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
۳۰. صادقی، حسین (۱۳۸۸). مسئولیت مدنی در ارتباطات الکترونیکی. تهران: انتشارات میزان.
۳۱. طباطبایی، محمد صادق، رسول قاسمی (۱۳۹۰). «قاعده جلوگیری تقلب نسبت به قانون در حقوق داخلی»، مجله حقوق اسلامی. سال ۸، شماره ۳۱، ۱۵۵-۱۲۷.
۳۲. عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل البیت (ع).
۳۳. عاملی، سید محمدجواد (۱۳۹۱ق). مفتاح الكرامه. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
۳۴. علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۳۴۷ق). تذکره الفقهاء. تهران: مکتبه المرتضویه.
۳۵. عمید، حسن (۱۳۹۰). فرهنگ فارسی عمید. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۳۶. علیدوست، ابوالقاسم (۱۳۸۸). فقه و مصلحت. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۳۷. غروی نائینی، میرزا محمد (۱۴۱۳ق). المکاسب و البیع. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین.
۳۸. فرجی، حمید (۱۳۸۶). دلالتی در حقوق ایران تحلیل مسئولیت مدنی دلال. تهران: انتشارات خرسندی. چاپ اول.
۳۹. قدیر، محسن، حسین کاظمی (۱۴۰۰). «مبانی نظری تقلب نسبت به قانون و آثار آن در پرتو فقه امامیه و حقوق بین الملل خصوصی ایران»، پژوهش تطبیقی اسلام و غرب، دوره ۸، شماره ۲، صص ۲۴۴-۲۱۹.
۴۰. قمی، ابوالقاسم (۱۴۱۳ق). جامع الشتات فی اجوبه السؤالات. تهران: انتشارات کیهان.
۴۱. کاشانی، سید محمود (۱۳۵۲). نظریه تقلب نسبت به قانون حیل. تهران: انتشارات دانشگاه ملی سابق.
۴۲. کاویانی، کوروش (۱۳۸۶). حقوق شرکت های تجاری. تهران: انتشارات بنیاد حقوقی میزان.
۴۳. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۴۴. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۳). حیل های شرعی و چاره جویی های صحیح در فقه اسلامی. قم: انتشارات مدرسه امام علی ابن ابی طالب (ع).
۴۵. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۹۴). القواعد الفقهیه. قم: انتشارات امام علی بن ابی طالب (ع).
۴۶. مانیان، امیر، محمدرضا، زندی منش (۱۴۰۲). مبانی تجارت الکترونیک. تهران: نگاه دانش.
۴۷. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق). بحار الانوار. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۴۸. محقق داماد، سید مصطفی (۱۴۰۶ق). قواعد فقه. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
۴۹. محمدی، مهدی (۱۳۹۸). تقلب علمی: تعاریف، مصادیق و راهکارهای مقابله. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۵۰. مشکینی، علی (۱۳۷۱). اصطلاحات الاصول. قم: انتشارات الهادی.
۵۱. مطهری، مرتضی (۱۳۶۴). ربا، بانک و بیمه. تهران: انتشارات صدرا.
۵۲. مقصودی، رضا (۱۳۹۴). «سوء استفاده از حق در حقوق بین الملل خصوصی»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، سال ۴، شماره ۱۲.
۵۳. مغنیه، محمدجواد (۱۴۲۱ق). فقه الامام الصادق (ع). قم: انتشارات مؤسسه انصاریان.

۵۴. موسوی قزوینی، سید علی (۱۴۲۴ق). ینابیع الاحکام فی معرفه الحلال و الحرام. قم: انتشارات وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۵۵. نقیبی، سیدابوالقاسم (۱۳۸۹). «حریم خصوصی در مناسبات و روابط اعضای خانواده»، فصلنامه فقه و حقوق خانواده (ندای صادق). سال ۱۵، شماره ۵۲.
۵۶. نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴ق). جواهرالکلام. قم: انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۵۷. نخجوانی، نرگس (۱۳۸۳). حقوق حمایت داده‌ها. تهران: نشرگنج دانش.
۵۸. نوری، حسین (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: موسسه آل‌البیت (ع).
۵۹. هاشمی، سلطان بن ابراهیم (۱۴۳۲ق). التجارة الإلكترونية وأحكامها فی الفقه الإسلامی. ریاض: دار کنوز إشبیلیا.
- پایگاه های اینترنتی:
- Khamenei.ir (دسترسی در ۱۴۰۰/۱۰/۱۱)
- Makarem.ir (دسترسی در ۱۴۰۰/۸/۲۸)
- Sistani.org (دسترسی در ۱۴۰۰/۸/۲۶)